
SKA och BKA Hallonbergen Centrum

Upprättad:

2022-02-28

Upprättad av:

White Arkitekter

Sherif Zakhour, Samhällsplanerare, Handläggande specialist

I samverkan med:

Teresa Lindholm, Etnolog, Ansvarig specialist

Viktoria Walldin, Antropolog, Uppdragsledare

Fanny Linnros, Landskapsarkitekt, Medverkande

white

INNEHÅLL

Sammanfattning	3
1. Inledning	6
Syfte	6
Metod och genomförande	7
Disposition	8
2. Platsbeskrivning	9
Bakgrund till planförslaget	9
Hallonbergen i siffror	10
Målpunkter, näringsliv, utbildning och rekreation	10
Strukturplan för Hallonbergen Centrum	11
3. Analys: Nuläge, konsekvenser och rekommendationer	13
3.1 Identitet	13
Nuläge	13
Planens konsekvenser och rekommendationer	14
3.2 Sammanhållen stad	16
Nuläge	16
Planens konsekvenser och rekommendationer	18
3.3 Samspel	19
Nuläge	19
Planens konsekvenser och rekommendationer	20
3.4 Vardagsliv	22
Nuläge	22
Planens konsekvenser och rekommendationer	23
4. Slutsatser och rekommendationer	26
Huvudsakliga konsekvenser av planen	26
Rekommendationer för planförslaget och dess implementering	27
Rekommendationer för senare skeden	28

SAMMANFATTNING

Hallonbergen står inför en omfattande omvandling. Centrumet ska upprustas och flera nya bostadskvarter ska byggas. White Arkitekter har fått i uppdrag att genomföra en social konsekvensanalys (SKA) och barnkonsekvensanalys (BKA) för det pågående detaljplanearbetet. Uppdraget har omfattats av tre steg: 1) en *nulägesanalys* av Hallonbergens sociala värden och utmaningar som området står inför i relation till olika grupper, inklusive barn och unga; 2) en *konsekvensanalys* av planförslaget; och 3) *rekommendationer* som stärker förslaget i relation till den föregående inventeringen.

Analyserna baseras på kriterier från Göteborgs stads modell för SKA och BKA, vilken i sin tur utgår från fyra bärande teman: *Identitet*, *Sammanhållen stad*, *Samspel* och *Vardagsliv*. I modellen för BKA speglas dessa teman utifrån ett barnperspektiv, där fokus på hälsa och säkerhet ges extra utrymme. Eftersom dessa aspekter, och ett barnperspektiv generellt, kan beröra alla olika teman så behandlas de inte under egen rubrik i detta PM, utan berörs fortlöpande i texten där det är relevant.

Av nulägesanalysen framgår att Hallonbergen har många egenskaper som ger området en relativt stark *platsidentitet*. Dessa egenskaper inkluderar goda naturvärden, övergripande nivåskillnader i landskapet, sympatiska skalor i den byggda miljön och omtyckta verksamheter med näringsidkare som bidrar till känslan av ett lokalsamhälle. Samtidigt så framgår det att det finns problem med kriminalitet, ungdomsgång och stök.

I relation till temat *sammanhållning* framgår att det finns vissa fysiska och mentala barriärer som till viss del avskärmar stadsdelen från resten av staden. Exempel på detta är trafiklederna och dalgångarna som omringar Hallonbergen. Här framgår också att lokalinvånare uppfattar området som bortglömt och nedprioriterat och att näringsidkarna önskar ännu bättre kommunikation och dialog med fastighetsägaren kring upprustningen av centrum. Hallonbergen har idag också ett stort behov av större, billigare hyresrätter som kan möta boendes olika livsfaser.

Under temat *samspel* uppmärksammas att områdets tidstypiska miljonprogramsbebyggelse – med trafikseparering, glest placerade huskroppar och öppna grönytor – skapar stora möjligheter för barn och unga att röra sig fritt och utveckla sin självständighet. Samtidigt skapar samma byggda miljö vissa mörka och ödsliga ytor vilka uppfattas som otrygga av vissa invånare – speciellt bland barn och unga. Det finns även behov av välfungerade mötesplatser utomhus, speciellt för tjejer och kvinnor.

I fråga om *vardagsliv* framgår att de icke-kommersiella verksamheterna i centrum – biblioteket, fritidsgården, kulturcentrum och idrottshallen – är mycket uppskattade av de som bor och verkar i området. Många uppskattar också de kommersiella verksamheterna men efterfrågar samtidigt ett bredare och mer varierat utbud. Osäkerheter kring centrumets framtid, den rådande covid-19-pandemin, och ett förändrat parkeringssystem gör det dock svårt för näringsidkarna att konkurrera med närliggande köpcentrum. Temat vardagsliv visar vidare på att det finns utmaningar för de yngre barnen som vardagligen korsar komplicerade trafikmiljöer för att ta sig till skolan i Ör. De önskar bättre lekplatser inom närområdet då de undviker platser längre bort på grund av

otryggheten. En mycket viktig tillgång i sammanhanget är dock områdets lokala prägel och goda sammanhållning vilket ändå stärker upplevelsen av trygghet.

I konsekvensanalysen uppmärksammas att planförslaget kan bidra med många positiva aspekter i relation till sociala värden samt barn och unga. Planens tema—att förstärka och komplettera de kvaliteter som redan finns i Hallonbergen—är en mycket bra utgångspunkt för att både bibehålla och stärka de goda aspekterna av områdets identitet. Samtidigt är bedömningen att vissa dimensioner kan förstärkas ytterligare i samband med olika åtgärder, exempelvis:

- Säkerställ att verksamheter och näringsidkare ges reella och ekonomiska förutsättningar att stanna kvar i området för att behålla områdets lokala prägel.
- Investera i områdets konst- och kulturverksamheter, exempelvis genom att kompensera förlusten av de omtyckta bronshästarna i inomhustorget och/eller genom att satsa på att utveckla ett slags kulturkluster kring centrumområdet.
- Se över möjligheten att tydliggöra hur bebyggelsen kompletterar snarare än bryter upp områdets befintliga värden.

Vår bedömning är vidare att planen har vissa grundförutsättningar att förbättra sammanhållningen i Hallonbergen och i relation till staden, men att det samtidigt finns vissa utmaningar med förslaget. För att motverka dessa är våra rekommendationer bland annat följande:

- Arbeta för att tillhandahålla prisrimliga bostäder riktade mot befintliga invånare.
- Utred möjligheten att lokalisera en ny kommunal grundskola i Hallonbergen riktad mot befintliga och blivande hallonbergsbor.
- Se över hur förslaget kan förankras bättre i det omfattande dialogprojektet PARK LEK.
- Utveckla kommunikationen och dialogen med invånare och näringsidkare under och efter plan- och byggprocessen.

I relation till temat samspel är bedömningen att planen till viss del kan svara mot delar av de motsättningar som existerar mellan otrygga respektive frigörande ytor i Hallonbergens byggda miljö. Samtidigt rekommenderar vi bland annat följande åtgärder:

- Uppmuntra till rörelse för barn mellan de nya bostadsgårdarna, exempelvis med genomsläpplig portik och/eller genom att utveckla olika kvaliteter och "teman" för de olika gårdarna.
- Utforma utomhustorgen med ett fokus på att skapa bra mikroklimat.

Bedömningen är också att planförslaget kan bidra till ett bättre vardagsliv för befintliga och blivande hallonbergsbor genom bland annat följande åtgärder:

- Utveckla centrumets lokala prägel och uppmuntra relativt nischade verksamheter och affärer som inte behöver konkurrera med verksamheter i kringliggande handelscentrum.
- Ta inte Kulturamas skolgård i anspråk alternativt kompensera skolan genom att skolgården utökas på annat håll.

- Utveckla fler och bättre lekplatser specificerade för ändamålet i planområdet, gärna som en del av en dialogprocess med barn och föräldrar.
- Stärk tryggheten genom olika trygghetsåkrande åtgärder och genom att satsa på utökade dialoger med lokalinvånare.

Vidare rekommenderar vi ett antal åtgärder som inte nödvändigtvis ingår i planområdets geografi och/eller som kan vara av värde i senare skeden av Hallonbergens utveckling:

- Stärk trafiksäkerheten mellan Hallonbergen och Ör där barn vardagligen korsar komplexa trafikmiljöer för att ta sig till och från sin skola.
- Fortsätt att initiera och stödja olika dialoger och medborgarinitiativ för att också säkerställa en levande och trygg stadsdel efter byggperioden
- Tillåt de befintliga kultur- och fritidsverksamheterna att stanna i centrumbyggnaden även på lång sikt.

1. INLEDNING

Syfte

White Arkitekter har fått i uppdrag att genomföra en social konsekvensanalys (SKA) och barnkonsekvensanalys (BKA) för det pågående detaljplanarbetet av Hallonbergen och dess centrum. Syftet med en SKA är att stärka arbetet med sociala aspekter i samhällsplaneringen, aspekter som exempelvis berör generationsrättvisa, social rättvisa, tillit och medborgerligt deltagande. BKA, i sin tur, används som verktyg för att specifikt utveckla barnperspektivet i planeringen. Ofta innefattar dessa verktyg tre steg: 1) Nulägesanalys av en plats eller område; 2) konsekvensanalys av föreslagna åtgärder på platsen; och 3) rekommendationer som stärker förslagen i relation till sociala värden och barnperspektiv.

Detta uppdrag har således utgått från tre steg. I ett första steg har en nulägesanalys av Hallonbergen genomförts med syftet att inventera områdets sociala värden, främsta kvaliteter och utmaningar som området står inför i relation till olika grupper, inklusive barn och unga. I ett nästa steg har planförslagets konsekvenser analyserats i relation till föregående inventering, vilket har följts av det sista steget: reflektioner och rekommendationer inför det fortsatta arbetet med Hallonbergen.

Analyserna grundar sig i Göteborgs stads välanvända modell för sociala konsekvensanalyser¹ och barnkonsekvensanalyser², vilken i sin tur bygger på fyra olika bärande teman:

Identitet – Ett områdes identitet berör människors relation till platsen och om vilka bilder och berättelser som finns i området. En stark och positiv platsanknytning kan stärka den lokala sammanhållningen och bidra till socialt kapital – medan onyanserade utifrånperspektiv kan bidra till ytterligare stigmatisering av ett område och dess invånare. Detta tema riktar därför fokus mot frågor som berör Hallonbergens karaktär, historia, erfarenhet, minnen och platskänsla.

Sammanhållen stad – Segregation och sammanhållning är en strukturell fråga som berör hela staden. Detta innebär att det är staden som helhet som är segregerad, inte specifika områden. Under detta tema analyseras därför Hallonbergens relation till resten av staden genom samband, stråk, och olika institutioners kopplingar till lokalområdet. Men här undersöks också områdets boende- och upplåtelseformer samt hur man kan ta vara på och utveckla lokalbefolkningens potential.

Samspel – Detta tema berör bland annat den byggda miljöns förutsättningar till att skapa och upprätthålla sociala relationer – ett grundläggande mänskligt behov som bidrar till hälsa och välbefinnande. Här riktas fokus mot frågor som berör sådana samspel, inklusive tillgången på bra mötesplatser, utformningen offentliga rum och områdets föreningsliv.

Vardagsliv – En bra stadsmiljö är organiserad med god tillgänglighet och varierat utbud så att vardagslivet för olika samhällsgrupper är lätt att hantera. Under detta tema berörs således ett brett

¹ Göteborgs stad, *SKA Social konsekvensanalys: Människor i fokus 1.2* (Göteborgs stad, 2017).

² Göteborgs stad, *BKA Barnkonsekvensanalys: Barn och unga i fokus 1.2* (Göteborgs stad, 2017).

spann av frågor kopplade till vardagens aktiviteter, inklusive lokaliseringen och utbudet av service, kommers, lek och rekreation, men också trafiksäkerhet och trygghet.

I Göteborgs modell för BKA speglas dessa teman utifrån ett barnperspektiv, där fokus på hälsa och säkerhet också ges extra utrymme. Barn är särskilt känsliga för miljöpåverkan, bland annat då de andas in mer luft, har större hudyta i förhållande till sin vikt än vuxna och spenderar mer tid utomhus. De är också mycket mer utsatta i trafikmiljöer och har svårare att bedöma risker. Eftersom dessa aspekter och ett barnperspektiv generellt kan beröra alla olika teman så behandlas de inte under egen rubrik i detta PM, utan berörs fortlöpande i texten där det är relevant.

I Göteborgs modeller analyseras dessa olika teman i relation till olika geografiska nivåer eller skalor, från byggnad/plats, närmiljö, stadsdel, och stad till regionsskala. Dessa skalor understryker hur planarbetet hanterar påverkan på de sociala aspekterna på flera nivåer. I nulägesanalysen ligger vårt fokus på stadsdelsnivå, det vill säga Hallonbergen, medan konskvensanalysen och rekommendationerna främst riktar sig in på planområdet och dess närmiljö. Samtidigt görs även vissa fördjupningar kring specifika byggnader och platser som är viktiga för närmiljön och stadsdelen – och där det är relevant görs även kopplingar till en bredare geografisk kontext, som Sundbybergs stad och Stockholmsregionen.

Metod och genomförande

Analysarbetet bygger i huvudsak på fältarbete med platsobservationer, intervjuer och workshops som främsta metoder. Intervjumaterialet består av en kombination av djupintervjuer och fokusgrupper med olika målgrupper och nyckelpersoner i området, samt så kallade "genskjutsintervjuer" där vi spenderar tid på platsen för att se och prata med människor. Alla intervjuer har varit semi-strukturerade: de har byggts på ett frågeformulär som tagits fram med utgångspunkt i Göteborgs stads modeller, men som samtidigt tillåtit spontana följdfrågor och andra friare moment. Totalt genomfördes:

- Genskjutsintervjuer med 52 personer i Hallonbergen. Dessa inkluderade boende, besökare, näringsidkare och representanter från verksamheter i området.
- Djupintervjuer med 10 sakkunniga nyckelpersoner. Dessa inkluderar åtta projektansvariga på Sundbybergs stad och Balder, samt en lärare och en fritidspedagog med lång erfarenhet av att arbeta med barn och unga i området.
- Två mindre fokusgrupper med totalt 6 ungdomar i området. Denna utfördes på deras hemvist fritidsgården Fritiden.

Dessutom har workshops genomförts med elever från Örskolan enligt Whites metod *Urban pedagogik*. Metoden innebär att fokus först ligger på att bygga upp barnens kunskap om stadsplaneringsprocesser, demokrati och barns rättigheter. Efter detta utlärningsmoment samlas information in från elever kring området och dess utveckling med hjälp av olika workshopmetoder och kartövningar. Totalt genomfördes tre workshops med klasser i årskurs 2, 4 och 6, varav en skedde digitalt på grund av rådande covid-19-restriktioner.

För att inte utlämna deltagare är de mestadels avkodade med undantag för ålder, genus eller yrke.

Utöver det kvalitativa materialet bygger analysen även på statistik, relevant forskning och andra fakta om Hallonbergen, till exempel kring ortens historia och bebyggelse. Vissa relevanta utredningar för uppdraget har inte varit färdigställda och har därför inte kunnat analyseras, inklusive markmiljö-, luft - och trafikbullerutredningar.

Disposition

Resten av detta PM är strukturerat enligt följande: Nästa avsnitt ger en kortfattat platsbeskrivning av Hallonbergen tillsammans med en bakgrundsbeskrivning av nuvarande planuppdrag samt planförslagets övergripande inriktningar. Avsnitt 3, analysdelen, är strukturerat utifrån de fyra olika teman för SKA och BKA-modeller. Under varje tema återges en nulägesanalys av Hallonbergen, en konsekvensanalys av planförslaget samt våra rekommendationer. PM:et avslutas med en sammanställning av de huvudsakliga konsekvenserna av förslaget samt rekommendationerna från uppdraget.

2. PLATSBESKRIVNING

Bakgrund till planförslaget

Hallonbergen är en stadsdel belägen på en bergig kulle i Sundbybergs stad, den till ytan minsta och mest tätbefolkade kommunen i landet. Samtidigt är Hallonbergen, liksom många andra miljonprogramområden, tämligen glest bebyggt. Ett köpcentrum och storskalig bostadsbebyggelse kontrasteras av breda trädbevuxna slänter och dalgångar som sammankopplas via noggrant planerad trafik- och funktionsseparering. Samtidigt tillhör Hallonbergen ett av de mindre storskaliga områdena bland miljonprogrammen i Sverige, vilket bland annat har gjort det användbart för forskning av miljonprogramsområden.³ Hallonbergen gränsar till Ör i öst, Lilla Ursvik i norr, Lötsjön i söder och Duvbo i sydväst. Stadsdelen nås via tunnelbanans blå linje, 12 min från T-centralen, eller via flera olika bussförbindelser som rör sig norr om Stockholm.

Sedan Hallonbergen färdigställdes 1973 har endast mindre förändringar gjorts i dess byggda miljö. Under 1980-talet renoverades centrumområdet tillsammans med bostadsgårdarna. Skolbyggnaden ersattes med en ny under 1990-talet och ett bostadskvarter mitt emot centrum tillfördes. Och under 2005–2007 byggdes centrumet om igen.

För att möta kommunens växande befolkningsökning pågår idag betydligt större förändringar i Hallonbergen och dess närområde. Pågående och färdiga planer finns bland annat till öster om utvecklingsområdet i Ör och norr om Rissneleden med de större utvecklingsprojekten Umami Park och Fredspipan. Dessutom planeras stora förändringar av utemiljöer, bland annat genom omvandlingarna av Rissneleden och Ursviksvägen till stadsgator och esplanader.

Många av satsningarna har sin bakgrund i kommunens programförslag för Hallonbergen och Ör från 2011. De många synpunkterna som kom in på förslaget föranledde kommunen att starta projektet PARK LEK, en konst- och stadsutvecklingsprocess som engagerade boende, kommunanställda, politiker, fastighetsägare, byggföretag, och föreningsliv i arbetet med områdets utveckling. Den viktigaste slutsatsen från processen var att sociala och gröna kopplingar inom och mellan områdena skulle ges lika stor betydelse som själva bebyggelsen. Detta symboliserades med idén om ett integrerande "kryss" som binder ihop Hallonbergen och Ör med varandra och med resten av kommunen.

I samband med kommunens beslut från 2016 att sälja Hallonbergen centrum med kringliggande kvarter togs ett kvalitetsprogram fram med kravställning till köpare för områdets utveckling. I programmet levde till viss del arvet från PARK LEK kvar, och fokus låg på att behålla och utveckla Hallonbergens sociala och ekologiska kvaliteter, bland annat genom att utveckla Hallonbergsplan med närliggande Skolgången till ett "socialt stråk" som länkar Ör med Rissne. Det tydliggjordes också att aktören ska ha ett långsiktigt och aktivt ägande av fastigheterna som strategi.

År 2017 vann Fastighets AB Balder idétävlingen och planarbetet påbörjades följande år.

³ Sundbybergs stad, *Hallonbergen Kvalitetsprogram* (Sundbybergs stad, 2016).

Hallonbergen i siffror

Under 2020 bodde nästan 6 000 av Sundbybergs stads 52 800 invånare i Hallonbergen. År 2018 hade 78% av dem utländsk bakgrund. Motsvarande andel i kommunen samma år var drygt 42%. Men likt kommunen i stort består befolkningen av en relativt stor andel yngre och låg andel äldre jämfört med riket. År 2016 så hade dock Hallonbergen lägre andel sysselsättningsgrad, lägre medianinkomst och lägre andel högskoleutbildade än både kommunen och Sverige. Valdeltagandet i området – en viktig markör i relation till social hållbarhet – är också lägre än i kommunen som helhet: ca 69% jämfört med 86% för riksdagsvalet 2018.⁴

Den stora majoriteten av bostäderna i Hallonbergen är hyresrätter och området saknar helt villor och radhus. År 2016 utgjorde hyresrätterna 90% av beståndet. På senare år, i samband med ombildningar och den pågående stadsutvecklingen, så har andelen bostadsrätter ökat.⁵ Beståndet präglas av bostäder med 2–3 rum och kök. Av Förvaltarens ca 1 100 hyresrätter i området så utgör dessa storlekar ca 73% av deras bestånd.⁶

Målpunkter, näringsliv, utbildning och rekreation

Den förmodligen viktigaste målpunkten i Hallonbergen är dess centrum. Med den relativt låga lokalarean har centrumet svårt att konkurrera med de närliggande shoppingdestinationerna Mall of Scandinavia, Kista Galleria och Bromma Blocks. Det fungerar därför främst som ett lokalcentrum för de som bor och rör sig i närområdet. Men trots sin storlek huserar det ett relativt brett utbud av verksamheter. Förutom vårdcentral, folk tandvård, apotek, livsmedelsaffär, gym, butiker och kontor finns också ett antal framträdande icke-kommersiella målpunkter. Dessa inkluderar biblioteket, fritidsgården, kulturcentrumet och idrottshallen. Centrumet fungerar också som en kommunikationsknutpunkt då det länkar tunnelbanestationen under centrumet till busstorget precis utanför.

Centrumet har haft en relativt stabil omsättning senaste 25 åren. Men omsättningen har sannolikt lidit av att ett antal större arbetsgivare flyttat sina verksamheter från Hallonbergen de senaste åren, bland annat Migrationsverket. Samtidigt har fler arbetsgivare, samt handel och service tillkommit i utvecklingsområdena norr om Rissneleden. Det är också där Sundbybergs stadshus är lokaliserat.

I det aktuella utvecklingsområdet väster om centrumet finns Hallonbergens enda skolbyggnad. Den var tidigare kommunal men huseras idag av Kulturama, en grundskola med plats för ca 500 elever i årskurs 4–9 samt komvuxverksamhet och SFI. Majoriteten av eleverna kommer dock från andra delar av Stockholmsområdet än Hallonbergen och Ör. De flesta av närområdets barn går i stället i Örskolan i norra änden av Ör. Här huseras cirka 180 elever i årskurs F–6 i skolans temporära lokaler sedan 2016, i väntan på att den nya skolan i Ör färdigställs. Det finns även fem förskolor i Hallonbergen.

⁴ SVT Nyheter, *Valresultat 2018*, <https://valresultat.svt.se/2018/101830114.html> [hämtad 2022-02-05]; Sundbybergs stad, *Befolkning och demografi*, <https://www.sundbyberg.se/kommun-politik/kommunfakta/ekonomi-och-statistik/befolkning-och-demografi.html> [hämtad 2022-02-05]

⁵ Sundbybergs stad, *Hallonbergen Kvalitetsprogram* (Sundbybergs stad, 2016).

⁶ Förvaltaren, *Hallonbergen*, <https://www.forvaltaren.se/omrade/hallonbergen-12> [hämtad 2022-02-05].

Det finns flera olika idrottsanläggningar i Hallonbergen och dess närområde. Den cirka 4 000 kvadratmeter stora idrottshallen i centrumet har plats för bollsporter skjutbanor, löparbana och boxningslokal. Utanför centrum finns en mindre och en större bollplan med konstgräs. Bredvid Örskolan finns tennisklubb med padelbanor, fotbollsplan, skatepark och även Örvallen, Sveriges nationalarena för baseboll. Sundbybergs IP och simhall söder om Lötsjön kan nås på cirka 15 minuters promenadvstånd från centrum.

De icke-kommersiella inomhusverksamheterna i Hallonbergen är främst lokaliserade till centrum och utgörs framför allt av biblioteket, fritidsgården och kulturcentrumet, vilka alla har ett nära samarbete. I seniorboendet finns också *Träffpunkten* där aktiviteter för seniorer organiseras av staden. Väster om bollplanerna finns också en moské och norr om torget finns en syrisk-ortodox kyrka.

Det finns flera dimensioner som bidrar till Hallonbergens miljöskapande värde: bevuxen skogsmark och breda gröna stråk med höga naturvärden; bevarade grönytor runt och mellan bebyggelse; och stora nivåskillnader i Hallonbergens topografi. Dessutom ligger Hallonbergen nära större öppna grönytor och rekreationsområden, bland annat Golfängarna, Lötsjön och Råstasjön.

Strukturplan för Hallonbergen Centrum

Arbetet med strukturplanen är pågående men vissa idéer och utgångspunkter för Hallonbergens utveckling finns redan konkretiserade (Se Figur 1). Förslaget innebär att centrumbyggnaden renoveras med tydligare entréer och kopplingar mot torget och Lötsjövägen, bland annat genom att verksamheterna vänder sig utåt och att byggnadens sockel höjs till två våningar. Lokalutrymmet omstruktureras eventuellt för att ge plats för ett mer varierat kommersiellt utbud, så som en saluhall. Dessutom förnyas bussterminalen med tak och parkeringsplatsen på Hallonbergsplan ersätts med ett torg. Fotbollsplanerna ersätts med en mindre 7-mannaplan som bildar ett kluster till skolan och centrumets idrottshall. Parkeringsplatsen väster om Hallonbergsplan förnyas också till ett parktorg som en del av arbetet med ett socialt stråk som ska länka ihop Hallonbergen med Rissne och Ör.

I samband med försäljningen av fastigheterna togs ett politiskt beslut att kultur- och fritidsverksamheterna i centrumbyggnaden på sikt ska flyttas till ett nytt kulturhus på en yta nordöst om centrum som idag utgörs av en parkeringsplats. Beslutet ingår inte nuvarande planförslag utan utgångspunkten är att flytten sker tidigast om ca 10 år.

Det aktuella planförslaget innebär också att fem nya bostadskvarter tillkommer med totalt ca 600 nya lägenheter. Därtill planeras eventuellt ca sex stadsradhus på centrumbyggnaden. Mycket av bebyggelsen sker på parkeringsytor och genom förtätningar av existerande bebyggelse. Men delar av Hallonbergens grönområden tas också i anspråk, inklusive delar av Kulturamas skolgård och ett skogsparti i södra delen av stadsdelen.

Det explicita temat med planen är att förstärka och komplettera de kvaliteter som redan finns i Hallonbergen. Ett exempel på detta är hur centrumbyggnadens välfungerande inomhustorg ska öppnas upp och kopplas ihop med det yttre stadsrummet. Ett annat exempel är hur Hallonbergens

ortogonala rutnätsplan behålls men samtidigt bryts upp av skiftande vinklar på den nya bebyggelsen – symboliserat av namnet "Isbrytaren" på fastigheterna i kvarter 2.

Figur 1: Rosa byggnader utgör de föreslagna byggnaderna i planen. (Källa: Kod Arkitekter AB)

3. ANALYS: NULÄGE, KONSEKVENSER OCH REKOMMENDATIONER

3.1 Identitet

Nuläge

Identiteten av ett område kan förstås i flera olika sammanhang. Inom planering är *professionella bedömningar* av områdets fysiska miljö och karaktär viktiga redskap för att förstå platser. I sådana analyser av Hallonbergen brukar, som nämnts, dess varierande topografi, bevuxna skogsmark och välbevarade grönytor understrykas som karaktäristiska värden. Likaså anses den tidsenliga miljonprogramsbebyggelsen, den välplanerade trafiksepareringen och de övergripande nivåskillnaderna i landskapet bidra till områdets karaktär. Planeringsaktörer vi intervjuat som arbetar i området instämmer med denna bild och betonar särskilt områdets sympatiska skalor och miljöer för människor. Samtidigt medger de att sluttningarna och dalgångarna som omringar Hallonbergen från andra stadsdelar också bidrar till att det blir svårare att tvätta bort stämpeln av området som "en ö eller enklav – ett samhälle i ett samhälle" (Planerare i kommunen).

Denna beskrivning kan förstås utifrån ett annat identitetssammanhang: den bild av hallonbergen som skapas av de som inte bor eller verkar i området, av medias framställningar och av myndigheters agerande. Detta *utifrånperspektiv* framgår genom våra informanternas förväntningar på Hallonbergen innan de blev bekanta med området. Ofta var den onyanserat negativ och kopplad till idéer om ensidig miljonprogramsbebyggelse, kriminalitet, otrygghet och sociala problem – en bild som sannolikt cementerats av nyhetsrapporteringar av områdets gängkriminalitet och polisens uppgradering av Hallonbergen till "riskområde" under 2019. Att uppmärksamma problem i marginaliserade områden är viktigt. Samtidigt visar forskning att när lokalinvanare inte tillges makt och medel att ifrågasätta ett alltför ensidigt utifrånperspektiv bidrar det till ytterligare marginalisering av området och dess invånare.⁷

Jag visste inte att området fanns innan jag flyttade hit. Jag tyckte det lät som en sagovärld när jag först hörde namnet. Men reaktionerna utifrån var annorlunda. Min chef sade, "Skriv inte att du bor i Hallonbergen på ditt CV". Men jag tycker att det är trevligt här.
– Kvinna, 27 år

Ett tredje viktigt identitetssammanhang är därför *inifrånperspektivet* på en plats – den kollektiva bild som skapas genom samspel, erfarenheter och minnen av de som bor och verkar i ett område. Den bild som framträder av Hallonbergen genom våra informanter är komplex och till viss del motsägelsefull. Men vissa övergripande mönster av den kollektiva bilden går ändå att identifiera.

Likt många andra stigmatiserade förorter är den i hög grad formad i relation till utifrånperspektivet – något man gärna vill agera motvikt åt genom att uppmärksamma Hallonbergens positiva dimensioner. Centralt i dessa berättelser är Hallonbergens naturvärden, intressanta bebyggelse och centralitet till rekreation, grönområden och resten av Storstockholm.

⁷ Elisabeth Lilja & Mats Perner, *Boendesegregation – orsaker och mekanismer* (Karlskrona: Boverket, 2010).

Centrumbyggnaden fyller också en viktig plats bland informanterna. Å ena sidan beskrivs den som ganska kal, hård, tråkig, sliten och eftersatt – vilket speglar uppfattningen om Hallonbergen som bortglömt och underinvesterat. Ett uttryck för detta är hallonbergbors saknad av innerstorgets fyra bronshästar som plockades bort i samband med försäljningen av centrumet, då den offentliga konsten inte ingick i köpet. I materialet framgår att hästarna var en mycket stark symbol för området där vuxna bestämde möten, ungdomar umgicks och barnen lekte.

Jag vill ha tillbaka hästarna. När mamma skulle till Matcenter så kunde jag rida på dem medan jag väntade. – Flicka, 12 år

Jag saknar dem [hästarna] också. Det var som en samlingsplats: "Vi ses vid hästarna". – Lärare

Å andra sidan framträder en kärlek till centrumet och – framför allt – dess näringsidkare och icke-kommersiella verksamheter vilka är starkt bidragande till känslan av ett lokalsamhälle med tydlig platsidentitet. En motsägelsefullhet här är att många informanter, framför allt de yngre, eftertraktar ett större och mer kommersiellt utbud av butiker samtidigt som de uttrycker en rädsla för att Hallonbergens lokala prägel där "alla känner alla" ska gå förlorad.

Det är lite som en by på många sätt, att de som har affärerna de känner alla som bor här. – Lärare

Om jag går in Matcenter så känner de igen mig och ibland har de tagit fram en läsk till mig innan ja ens hinner komma fram. – Pojke, 10 år

Även om våra informanter gärna nyanserar utifrånperspektivet så vittnar många ändå om problem med kriminalitet, droghandel, ungdomsgång och stök. Ofta lyfts obehagliga händelser i Hallonbergen för att beskriva sina intryck av området, exempelvis bilen som körde in i centrumet, brasan som tändes i innergården, skjutning i garaget, eller en våldtäkt som begåtts på Kulturama för något år sedan. Händelser som dessa tycks ha haft ett mer påtagligt intryck på områdets barn och unga – vilka ofta återkallar händelserna skarpare och mer levande än de vuxna informanterna.

Planens konsekvenser och rekommendationer

Planens tema att förstärka och komplettera de kvaliteter som redan finns i Hallonbergen är en mycket bra utgångspunkt för att både bibehålla och stärka de goda aspekterna av områdets identitet. Planens huvudsakliga fokus är att förtäta existerande bebyggelse vilket innebär att mycket av områdets "professionella" värden som uppskattas av både planerare och boende bibehålls, inklusive mycket av områdets grönytor och befintliga gatustrukturer. Undantagen är fotbollsplanen som blir mindre, delar av skolgården och den södra bergsslutningen som tas i anspråk (se vidare under 3.3 Samspel och 3.4 Vardagsliv). Förslagets inriktning mot att skapa en mer varierad stadsbild i Hallonbergens äldre bebyggelse kan också innebära ett bättre sammanhang med den yngre bebyggelsen i norr.

Samtidigt finns vissa risker med den nya bebyggelsens syfte att "bryta upp" existerande stadsbild. Vissa av de nya kvarteren är högre än de befintliga vilket kan uppfattas som påtvingande av befintliga hallonbergbor.. Vidare kan de skiftande vinklarna på kvarter 2, den så kallade isbrytaren, visserligen skapa bättre siktlinjer längs det nya sociala stråket men det är inte lika tydligt vad vinklarna på de resterande kvarter syftar till. En risk med att simulera "organiska" stadsstrukturer är att de upplevs som svårorienterade och svåravläsliga. Vår rekommendation är

därför att förslaget ser över möjligheten att eventuellt minska höjden på delar av bebyggelsen och/eller tydliggör hur den nya bebyggelsen bidrar till att knyta ihop den äldre bebyggelsen med den yngre utan att de befintliga värdena i områdets byggda miljö går förlorade.

I relation till centrum så är bedömningen att det är mycket bra att det genomgår en upprustning. Som noterats uppfattas den idag som sliten och eftersatt, vilket står som ett uttryck för hallonbergsbornas känsla av att området är bortglömt och underprioriterat. Upprustningen kan därmed bidra till ett bättre centrumområde för boende och besökare, och samtidigt visa att andra ser samma potential och styrkor som lokalinvånarna tillskriver centrumet. En viktig aspekt i sammanhanget är att utsmyckning och konst fångar de karaktäristiska dimensionerna av det som utgör Hallonbergen. Givet hur viktiga bronshästarna är för Hallonbergens identitet är vår rekommendation att *investera i konstverk för inomhusutrustningen som med tiden kan uppnå en liknande symbolisk och funktionell status*, det vill säga en gestaltning som uppmuntrar till både möten och lek.

En annan risk med förslaget är att upprustningen av centrum leder till att områdets lokala prägel går förlorad. Vår rekommendation är därför att *befintliga näringsidkare ges reella och ekonomiska förutsättningar att vara kvar i centrumområdet*. Som noterats är centrumets största tillgång människorna som verkar i området. De bidrar till platsens lokala prägel vilket motverkar den otrygghet som annars hade varit än mer utbredd i området. Om centrumet ska fungera som ett komplement till närliggande handelscentrum – snarare än att framgångslöst konkurrera med dem – så kan också denna lokala prägel fungera som ett slags dragplåster för både boende och besökare (se vidare under 3.4 Vardagsliv).

I relation till detta hör Hallonbergens kulturtäthet kring centrumområdet. Planens tema att utveckla ett slags idrottskluster genom att skapa tydligare kopplingar mellan fotbollsplan och idrottshallen är bra. Vår rekommendation är dock att *fokus också riktas mot att stärka kulturverksamheterna och kopplingarna dem emellan genom att också utveckla ett slags kulturkluster i centrumområdet*. De offentliga kulturella verksamheterna är mycket uppskattade och viktiga målpunkter för många informanter, inte minst barn och unga. De är därför en kvalitet som kan förstärkas för att profilera centrumet och stärka en positiv identitet. Detta skulle kunna göras med att utveckla centrum i linje med ett så kallat "stadsdelshus" likt Selma Lagerlöfs Center i Göteborg där flera olika kulturverksamheter interagerar med varandra, bland annat bibliotek, kulturskola, medborgarkontor och lokalbokningscenter för föreningar och ideella verksamheter.⁸ Detta förutsätter dock att kultur- och fritidsverksamheterna tillåts stanna kvar i centrumbyggnaden även på lång sikt (se 3.2 Sammanhållning).

Sammanfattningsvis är bedömningen att planen har goda förutsättningar att komplettera och stärka de goda aspekterna av områdets identitet. Vi bedömer samtidigt att dessa aspekter går att utveckla ytterligare genom att tydliggöra hur bebyggelsen kompletterar områdets befintliga värden; säkerställa att verksamheter och näringsidkare ges ekonomiska förutsättningar att stanna kvar i området; samt att investera i områdets konst- och kulturverksamheter.

⁸ Göteborgs stad, *Selma Lagerlöfs Center*, <https://goteborg.se/wps/portal/enhets sida/selma-lagerlofs-center> [hämtad 2022-02-07]

3.2 Sammanhållen stad

Nuläge

Ett övergripande hinder för en socialt hållbar och sammanhållen stad är boendesegregation. I Sundbyberg är Hallonbergen ett tydligt uttryck för stadens segregation. Fenomenet är alltså ett strukturellt problem där hela staden kan förstås som segregerad, inte Hallonbergen i sig självt. Detta innebär att det krävs strukturella insatser riktade mot hela staden för att motverka Sundbybergs segregation. Men det innebär inte att områdessatsningar i socioekonomiskt marginaliserade områden blir oviktiga. I själva verket finns flera dimensioner av ett område som har påverkan på dess relation till resten av staden.

En sådan dimension berör tillgängligheten till och från ett område. Som noterats så bidrar Hallonbergens topografi till att avskärma området från andra stadsdelar. Sådana naturbarriärer behöver inte vara ensidigt problematiska utan kan bidra till karaktär och identitet mellan olika stadsdelar. Men Hallonbergen omsluts också av olika trafikleder och besitter samtidigt stora nivåskillnader inom området, särskilt mellan den äldre och den yngre bebyggelsen. Kopplat med utifrånperspektivet ovan bidrar sannolikt dessa barriärer till att avskärma Hallonbergen från potentiella besökare ytterligare då, som en informant misstänker, "många känner sig osäkra och tänker att man rundar i stället." (Planerare).

Samtidigt har Hallonbergen mycket goda kollektivtrafikförutsättningar, vilket är bra för barn och unga som är beroende av andra färdmedel än bil för att vidga sina cirklar, skapa samband och bli mer självständiga.

"Kollektivtrafiken är jättebra här. Vi har bussar som tar oss till alla orter. Det är nära till Kista, Solna, Stan. HB känns jättecentralt." - Ungdomar från fritids

En annan dimension kopplad till temat är ett områdes tillgång på blandade boende- och upplåtelseformer som kan möta boendes olika livsfaser. Idag är Hallonbergens bostadsbestånd relativt ensidigt och dessutom segregerat inuti stadsdelen med många äldre hyresrätter och bostadsrätter i centrala delarna och yngre, dyrare hyresrätter i utvecklingsområdena norr om centrum. Hyresrättsombildningar och planering av bostadsrätter är en vanlig, om än kritiserad områdessatsning i miljonprogramsförorter. Utgångspunkten är att försöka förändra befolkningssammansättningen genom att attrahera mer kapitalstarka grupper och grupper som anses ha bättre förankring i det svenska samhället. Ser man dock till behoven bland de faktiska boende i Hallonbergen tycks dock inte fler bostadsrätter eller dyra hyresrätter vara önskvärt. Bristen på lägenheter som är större än tre rum och kök antyder att boende upplever stora problem med trångboddhet. Detta bekräftas av några av de boende vi talat med, varav många också explicit efterfrågar billigare och större hyresrätter. Vissa familjer bor också i diffusa kontraktsituationer och berättar att de kan betala över 10 000 kr i månaden för ett rum med kök. Bristen på större, billiga boendeformer blir alltså särskilt problematisk för barnfamiljer i Hallonbergen.

Ett annat sätt som påverkar sammanhållningen i en stad är lokaliseringen av dess institutioner. På de rätta ställena kan det skapa målpunkter för både boende och grupper som vanligen inte skulle röra sig i ett område. En förutsättning för detta är dock att institutionerna stödjer eller på olika sätt riktar sig till stadsdelens invånare och nätverk. Hallonbergen har idag ett relativt rikt utbud på viktiga institutioner. Kulturcentrumet tycks attrahera både boende och utomstående, och fyller

samtidigt en viktig lokal funktion genom dess många samarbeten med biblioteket och fritidsgården vilka har starka lokala förankringar. Att de är lokaliserade så pass nära varandra tycks också underlätta samarbetet. För barn i åldrarna 8–11 år är framför allt biblioteket en jätteviktig samlingsplats dit man inte bara kommer för att läsa utan också umgås och vara utan större krav på sig själv. Många är där varje dag och dess lokalisering i centrum tycks göra det till ett välbesökt nav i Hallonbergen.

Kulturamas lokalisering i Hallonbergen skapar också förutsättningar för sammanhållande målpunkter i staden, likaså Stadshusets placering i området samt utvecklingsområdets nya fastighetsägare Balder. Men från våra informanter framgår att dessa institutioners kopplingar till området är relativt svagt. Majoriteten av eleverna på Kulturama bor, som noterats, utanför Hallonbergen och de flesta av eleverna vi talat med uppger att de inte brukar stanna i området längre än skoldagen. Ungdomarna på fritidsgården hade till exempel gärna sett att Kulturamas elever kom till Fritiden. Dessutom tycks det ofta uppstå ordbråk i centrumet mellan dem och elever från Örskolan, där majoriteten av elevunderlaget är från närområdet. Samtidigt tycks SFI och komvuxverksamheterna som är lokaliserade i skolan vara välanvända av lokalinvånare. I relation till stadshuset och Balder tycks anknytningarna till närområdet variera bland medarbetarna. Men vissa av våra informanter uppger att de sällan uppehåller sig i området längre än de behöver, antingen för att Hallonbergens utbud och aktiviteter inte uppfattas som riktade till dem eller för att området upplevs vara otryggt när det blir mörkt. Det framgår också att de fysiska kopplingarna mellan Hallonbergens centrala delar och de nya utvecklingsområdena i norr är relativt omständliga.

De brukar reta oss och säger dumma saker.

–Elev från Örskolan

De kallar min kompis för tönt och säger att han klär sig som en gubbe.

–Elev från Kulturama

En annan viktig dimension i sammanhanget är kapacitetsbyggande plattformar och kontinuerliga dialoger som stödjer den lokala utvecklingen. I Hallonbergen tycks det fleråriga dialogprojektet PARK LEK ha fyllt en sådan funktion. Bedömningens kommunrepresentanter menar dock att det har varit svårt att knyta an till de processerna då det skedde för flera år sedan samt att resultatet var ganska otydligt utan en konkret riktning för Hallonbergens utveckling. De lyfter också att det finns en rädsla för att gå in i sådana dialoger igen då förtroendet i området kan ha blivit förbrukat efter så få konkreta resultat. De flesta boende vi pratat med upplever också att de inte har involverats särskilt mycket inför förnyelsen av området, eller andra planeringsprojekt – och mer än hälften av informanterna visste inte om att det skulle bli en förnyelse.

Näringsidkarna i centrum önskar bättre kommunikation och dialog. En del vet inte om deras lokaler blir kvar i samband med renoveringen, eller när renoveringen sker, vilket gör att de inte vågar investera mer i verksamheten. De uppger också att hyreskontrakten blev förkortade från 3 till 1 år i samband med centrumförsäljningen vilket ökade osäkerheten. Vidare uppger alla näringsidkare vi talat med att driften av centrumet blivit sämre och att de inte riktigt får gehör för deras idéer. Det största problemet upplevs just nu vara det minskade kundflödet efter att parkeringsautomaterna ersatts med ett appsystem, vilket en stor del av deras kundbas inte kunnat använda av olika skäl. Som en följd av dessa problem har många av företagen bildat en ekonomisk förening för att

diskutera centrumets framtid och skapa en tydlig kanal mellan verksamheterna och förvaltaren. De hoppas också att Balder kan vara med i föreningen eller en del av den på något vis.

Planens konsekvenser och rekommendationer

Vår bedömning är att planförslaget skapar relativt bra förutsättningar att stärka sammanhållningen i Hallonbergen och dess relation till resten av staden. Som framgår i planen är förhoppningen att det sociala stråket ska skapa bättre samband med omkringliggande områden. En bättre och tydligare koppling till utvecklingsområdena i norra delen av Hallonbergen är fördelaktigt eftersom det idag, som noterats, finns många mentala och fysiska barriärer mellan områdena. Likaså kan Hallonbergen dra nytta av bättre samband med omkringliggande stadsdelar. Utformningen av stråket mellan Hallonbergen med Ör framgår inte i planen då det ligger utanför planområdet. Samtidigt är det viktigt att sambanden mellan just dessa stadsdelar utvecklas då många vardagligen rör sig mellan dem, framför allt barn (se vidare under 3.4 Vardagsliv).

Som noterats kan ny bostadsbebyggelse tillföra värden i relation till sammanhållning genom att bidra med fler boendeformer för stadens invånare och göra stadsdelen mer beblandad. Här finns dock alltid risker i relation till gentrifieringsprocesser, ökade hyror, renoveringar, och allmän bortträngning av lokalinvånare. Den absolut viktigaste aspekten som motverkar dessa effekter är att utvecklingen av ett område i första hand riktas mot de som redan bor där. Även om boendeformerna och prisnivåerna inte framgår i planen så kan dock den tillkomna bostadsbebyggelsen tänkas vara svåråtkomlig för den befintliga befolkningen. Vår rekommendation är därför att *särskild hänsyn tas till att bygga prisrimliga bostäder, framför allt mindre och större hyresrätter med låg hyra*. Under rådande bostadsmarknad är det mycket svårt att tillhandahålla prisrimliga bostäder. Exempel på olika försök och testarenor finns runt om i Sverige, bland annat i Frihamnen i Göteborg där en så kallad "omvänd presumtionshyra" har testats för att skapa ett inkluderat och socialt hållbart boende.⁹ En fördel i sammanhanget är att planförslaget utvecklas av en och samma förvaltare vilket öppnar upp för kreativa affärsmodeller där de lägre hyresnivåerna exempelvis subventioneras genom olika boendeformer i hela beståndet. En förvaltare med både stort bestånd och centrum i området gynnas också av att invånare och lokala eldsjälar stannar i området längre och genom att motverka den så kallade "lyckoparadoxen" där människor som får bättre ekonomi tenderar att flytta från socioekonomiskt marginaliserade områden.

I planen framgår inte hur existerande institutioners koppling till lokalområdet kan stärkas. Kulturamas nuvarande lokalisering i området är som noterats bra, men det är problematiskt att det skett på bekostnad av hallonbergsborna som förlorat en egen skola. Att SFI och Komvux, vilka tycks vara välanvända av lokalbefolkningen, nu flyttar ut sina verksamheter från skolan till lokala Sundbyberg kan också förstås som ytterligare bortprioritering av hallonbergsbors behov. Då den planerade bebyggelsen i Hallonbergen och Ör prognosticeras att ge ett framtida behov av cirka 1000 ytterligare elevplatser i årskurs 1–6 fram till år 2030¹⁰ framstår det också som orimligt att stadsdelen inte har en egen grundskola. Vår rekommendation är därför att *planförslaget utreder möjligheten för en ny kommunal grundskola som kan garantera plats för nuvarande och blivande barn i närområdet*. För att samtidigt stärka Kulturamas koppling till närområdet skulle det vara

⁹ Victor Abrahamsson, *Frihamnsmodellen: En analys av förhållandet mellan Frihamnsmodellen, svensk lagstiftning och en socialt hållbar bostadsmarknad*, Examensarbete (Göteborg: Göteborgs universitet, 2020).

¹⁰ Sundbybergs stad, *Hallonbergen Kvalitetsprogram* (Sundbybergs stad, 2016).

fördelaktigt om grundskolan lokaliserades inom Kulturamas fastighet – möjligtvis efter eventuella frigörandet av lokaler i samband med SFI och Komvux utlokalisering.

Här kan också noteras att det politiska beslutet att flytta ut kultur- och fritidsverksamheterna inte stämmer överens med hallonbergbornas tankar, behov och önskemål. Idag fungerar lokaliseringen av de tre icke-kommersiella verksamheterna – biblioteket, kulturcentrum, fritiden – i centrumet som en målpunkt och dragplåster för både boende och grupper som inte vanligen inte skulle röra sig i området. Av materialet framgår också att många barn och unga i närområdet använder verksamheterna i samband med att föräldrarna är i centrum för andra ärenden, eller när de är på väg till eller från andra aktiviteter. Detta antyder att en lokalisering av verksamheterna längre bort från centrum troligen skulle minska flöden till både centrum och till verksamheterna. Dessutom finns det stor risk att de väletablerade synergierna mellan verksamheterna emellan och med skolorna i området bryts upp i samband med en flytt. Vår rekommendation är därmed att *verksamheterna tillåts stanna i centrumbyggnaden även på längre sikt och att planförslaget utvecklar temat kring ett kulturkluster på platsen (se 3.1).*

Som noterats upplever många av våra informanter att det finns brister kring kommunikation och dialog kring Hallonbergens utveckling. Det finns få kopplingar mellan det fleråriga och till synes uppskattade dialogprojektet PARK LEK och dagens planförslag, utöver idén med det sociala stråket. Vår rekommendation är att *kommunen ser över det omfattande materialet från dialogprojektet och tydliggör hur nuvarande planförslag kan utvecklas i relation till det, alternativt att en plan tas fram för hur materialet kan tas hand om i senare skeden av Hallonbergens utveckling.* Det är också fördelaktigt om många dimensioner av planen hålls öppna för att skapa utrymme för invånarinflytande och dialog under Hallonbergens utveckling, samt att information och stöd för invånare och näringsidkare förbättras under byggperioden, exempelvis genom att bredare samarbete med näringsidkarnas nystartade ekonomiska förening. För att också säkerställa en levande stadsdel efter byggperioden rekommenderas att *kommunen och förvaltaren fortsätter att initiera och stödja olika dialoger och medborgarinitiativ.* Under analysarbetets gång framgick att lokalinvånare och näringsidkare var glada över att få sin röst hörd angående områdets utveckling och att de vill vara mer delaktiga i planeringen. Snarare än ”dialogtrötta” är vårt intryck att de är dialogsvultna.

Sammanfattningsvis är bedömningen att planen har vissa grundförutsättningar att förbättra sammanhållningen i Hallonbergen och i relation till staden, men att det samtidigt finns vissa risker med förslaget. För att motverka dessa är rekommendationerna att särskild hänsyn tas till att tillhandahålla prisrimliga bostäder riktade mot befintliga invånare; att möjligheter för kommunal grundskola i Hallonbergen utreds; att kultur- och fritidsverksamheterna tillåts stanna i centrumbyggnaden även på lång sikt; samt att kommunikationen och dialogen med invånare och näringsidkare förbättras under och efter plan- och byggprocessen.

3.3 Samspel

Nuläge

Nära kopplat till sammanhållning är kategorin *samspel*. Det berör bland annat den byggda miljöns förutsättningar till att skapa sociala relationer – ett grundläggande mänskligt behov som bidrar till

hälsa och välbefinnande. Här kan man tala om *starka* strukturer i den byggda miljön, vilka är mer eller mindre givna och har en styrande inverkan på stadsrummet sociala väv: gator, fasader, huskroppar och vägsystem.

Likt många andra miljonprogramområden kännetecknas dock Hallonbergen av ett decentraliserat kommunikationssystem, glest placerade huskroppar och öppna grönytor. Detta beskrivs ofta som *svaga* strukturer vilka inte anses skapa lika stora möjligheter för interaktioner, uppsikt och social trygghet som den traditionella kvarterstadens ”starka” strukturer. Dessa svagheter bekräftas till viss del av våra informanter. Vissa menar att trafiksepareringen och de öppna ytorna skapar vissa ödsliga ytor vilket genererar otrygghet och attraherar kriminalitet.

Men samma brist på starka strukturer kan också förstås som frigörande för vissa grupper: barn kan röra sig friare och mer självständigt och unga kan annektera olika rum utan att sociala kontrollsystem slår till. Även dessa möjliggörande egenskaper bekräftas av många av våra informanter som också understryker områdets olika naturvärden. Majoriteten av de boende vi talat med tycker dessutom att den äldre, modernistiska bebyggelsen är estetiskt tilltalande – i kontrast till många av de utomstående som uppskattar den yngre bebyggelsen mer.

Det har varit otroligt givande att växa upp i Hallonbergen, så himla fint med all natur. De enda träd som tas bort är bara de träd som verkligen måste, allt annat stannar. Men det är synd att det finns de här andra problemen för barnen – Kvinna, 50 år

Kopplat till temat sampel är också tillgången på mötesplatser och gemensamma neutrala arenor där besökare kan vistas utan krav på sig själva och sina aktiviteter. Det välbesökta innerorget i centrum uppfyller till viss del denna funktion idag. Men vissa informanter beskriver det också som en passage där människor inte uppehåller sig särskilt länge. Vissa påpekar också att mycket av centrumets rum tas upp av killar och män och att det är oklart var kvinnor och tjejer spenderar sin tid. En annan dimension med stor betydelse i sammanhanget berör tillgången på icke-privatiserade offentliga mötesplatser, vilket Hallonbergen till viss del saknar idag: Hallonbergsplan fungerar idag främst parkeringsplats och busstorg där visar menar att de ”bara väntar på bussen inget mer” (Man, 47 år).

Det finns alltså många motsättningar i Hallonbergens fysiska strukturer som samtidigt skapar möjligheter och begränsningar för samspel för och mellan olika grupper. Men dessa samspel skapas och vidmakthålls framför allt av människorna själva. Det är svårt att få en tydlig bild av föreningslivet i Hallonbergen. Tydligt är dock att näringsidkarna i centrumet bidrar till områdets starka lokala prägel och de som haft verksamheter där under lång tid, som företagaren som driver Hallonbergens Grill, beskrivs lite som institutioner av boende.

Planens konsekvenser och rekommendationer

Som noterats har planens tema goda förutsättningar att komplettera och stärka befintliga kvaliteter av Hallonbergens byggda miljö. Eftersom Hallonbergens ”svaga” stadsstrukturer skapar en del mörka och oanvända ytor kan den tillkomna bebyggelsen bidra med större social trygghet på vissa platser, vilket i sin tur skapar bättre förutsättningar för vistelse och socialt samspel.

Samtidigt upplevs samma svaga strukturer också som mycket positiva för bland annat barn och unga som kan röra sig friare och mer självständigt. Barn är exempelvis väldigt bra på att använda och röra sig mellan de öppna gårdsstrukturerna som miljonprogramsbebyggelse skapar, eftersom de inte avläser markörer kring privat-offentligt på samma sätt som vuxna. Sådana strukturer uppmuntrar också till vad forskningen kallar "flexibel lek", där barn kan starta en lek på en plats och springa vidare till andra platser.¹¹ Inom planområdet har dock de befintliga kvarteren upphöjda bjälkslagsgårdar vilket gör dem relativt stängda. Vår rekommendation är därför att *särskild hänsyn tas till hur barns rörelser mellan de nya gårdarna kan främjas*, exempelvis med genomsläpplig portik och/eller genom att utveckla olika kvaliteter och "teman" för de olika gårdarna som uppmuntrar till flexibel lek. Detta är särskilt viktigt då kvarter 2, den så kallade isbrytaren, saknar anslutande gård för barn att leka i.

Vår bedömning är också att planförslagets utveckling och förlängning av Hallonbergsplan till ett utomhustorg är mycket positiv genom att det eventuellt kan svara mot områdets behov av fungerande icke-privatiserade mötesplatser. Här finns dock flera aspekter kring gestaltning och utformning som är viktig för att göra platserna levande och att de uppfattas som offentliga. Som noterats så rekommenderas att vissa dimensioner kring gestaltning lämnas öppna för inflytande och dialog med invånare och verksamma i området. Vi rekommenderar också *att investeringar riktas mot att skapa bra mikroklimat kring torgen*. Givet att socioekonomiskt svaga grupper spenderar mer tid i sina hem, att området lider av trångboddhet samt att barn är mer känsliga för höga temperaturer, så skulle svalkande utomhusmiljöer vara en viktig tillgång i området. Vatten, fontäner, och "plaskis" är att rekommendera då det fyller en konkret funktion i sammanhanget samtidigt som det hjälper utomhusmiljöer att bli levande. Vi rekommenderar också att *vindstudier genomförs då höga byggnader tenderar att skapa blåsiga mellanytor*.

Eftersom det idag tycks finnas en brist på goda offentliga miljöer för tjejer och kvinnor så rekommenderar vi också att *de nya torgmiljöerna och idrottsplatserna anpassas för semistrukturerade och ledarledd programverksamhet*. Flickor tenderar att vilja göra liknande aktiviteter som pojkar. Men eftersom de har svårare att annektera offentliga rum och spelplaner efterfrågar de samtidigt mer ledarledda aktiviteter. Detta kan exempelvis ske genom att kommun och fastighetsförvaltare involverar befintliga kulturverksamheter och skolor i planeringen och driften av utomhustorg och idrottsplatser.

Sammanfattningsvis är vår bedömning att planen till viss del kan svara mot delar av de motsättningar som existerar i Hallonbergens byggda miljö kring otrygga respektive frigörande ytor. Samtidigt rekommenderar vi att särskild hänsyn tas till att göra de nya gårdarna tillgängliga för allmänheten; att fokus ligger på att skapa bra mikroklimat i de nya utomhustorgen; samt att de anpassas till flickor och unga kvinnors behov, exempelvis genom att skapa utrymme för semistrukturerade och ledarledda aktiviteter.

¹¹ Göteborgs stad, *BKA Barnkonsekvensanalys: Barn och unga i fokus 1.2* (Göteborgs stad, 2017), s. 40.

3.4 Vardagsliv

Nuläge

En bra stadsmiljö är organiserad med god tillgänglighet och varierat utbud så att vardagslivet för olika samhällsgrupper är lätt att hantera. Centrumet innebär att Hallonbergsbor har ett relativt brett utbud av verksamheter inom gångavstånd så som vårdcentral, apotek, livsmedelsaffär, gym, restauranger och butiker. Bland våra informanter beskrivs utbudet av offentlig service som mycket bra, men synen på det kommersiella utbudet tycks vara mycket mer delad. Många av de vi talat med som bor i området använder ofta butikerna och man tycks uppskatta både utbud och pris och vissa betonar vikten av att centrumet fortsätter att ha en lokal prägel med lokala småföretag med internationell prägel.

Men de utomstående informanterna och många av hallonbergsbor med svenskt ursprung är inte lika entusiastiska över utbudet. Vissa av dessa medger att som "medelklassvensson" så är kanske inte utbudet riktat mot just dem, men många efterfrågar ändå bättre kvalitet på matvarorna och klädprodukterna. Många förväntade sig också några ett mer varierat och spännande utbud av butiker och restauranger givet centrumets lokalisering i det mångkulturella Hallonbergen. Bland barnen i åldrarna 10–11 efterfrågas också ett mer kommersiellt utbud i stil med Kista, det vill säga fler märkesbutiker och caféer. De äldre ungdomarna vill gärna se traditionella kedjor som Espresso House, Mac Donalds och Subway.

Samtidigt är, som noterat, existerande näringsidkare mycket uppskattade bland boende, särskilt barnen. Det tycks också som det existerande kommersiella utbudet är rätt så välanvänt. Nästan varje butik, restaurang och café i området nämns åtminstone en gång av någon av våra informanter. Det påpekas dock av några att det har stått tomma lokaler i centrumet och att utbudet har blivit sämre med tiden. Enligt näringsidkarna ligger problematiken i en blandning av faktorer, inklusive covid-pandemin och ökad konkurrens från närliggande större handelscentrum. Men, som noterats tidigare, handlar det även om det förändrade parkeringssystemet, bristande satsningar på centrumet och osäkerhet kring renoveringen.

Som angivits tidigare uppfattas också miljön i centrumet som kal, sliten, och eftersatt. Man efterfrågar bättre belysning, mer färg, konst och utsmyckning både inne och ute, en grönare utemiljö och en mjukare övergång mellan inne och ute. Många informanter menar också att centrumets orienterbarhet kan förbättras, exempelvis med orienteringsskyltar som också har symboler för dem som inte förstår svenska.

I vardagen så är kultur och fritidsverksamheterna i centrum mycket uppskattade bland boende och besökare. Andra populära icke-kommersiella samlingsplatser i Hallonbergen är idrottshallen, kyrkan och *Träffpunkten*, vilken tycks vara mycket uppskattad av både boende och utomstående senior.

För barn och unga, där det sociala samspelet är grundläggande för identitetsutveckling, är närhet till miljöer för lek och lärande mycket viktig. Hallonbergens stora grönytor, trädbevuxna slänter och kuperade landskap erbjuder stora möjligheter för barn att leka. Samtidigt framgår att det saknas bra lekplatser specificerade för ändamålet inom gångavstånd, speciellt för barn upp till 8–9 år. Den nybyggda lekplatsen nära Toppstugan beskrivs som ganska tråkig och inte utmanande för barnen

– vilket är en ganska vanlig effekt av rådande säkerhetsnormer. Den nya, mindre lekplatsen i centrum verkar inte heller vara särskilt använd då den ligger på övervåningen i anslutning till rulltrapporna, vilka de yngre barnen vi pratat med tycker är otäcka. De äldre ungdomarna gillar dock att hänga/sitta vid Toppstugan och njuta av utsikten.

Hallonbergen ligger i nära anslutning till flera populära idrotts- och rekreationsområden. Men även om trafiksepareringen i Hallonbergen kan öka mobiliteten för barn och unga så bidrar vägarna runtomkring till en del barriärer, framför allt för yngre barn. Örskolan ligger visserligen inom gångavstånd för de flesta Hallonbergsbor, men det krävs ofta att ett par vägar korsas. Bland barnen vi talat med upp till 9–10 år blir därför de flesta ledsagade till och från skolan av familjemedlemmar.

Av betydande roll för människors vardagsrörlighet är inte bara trafiksäkerhet utan också känslan av trygghet. Som noterats bidrar trafiksepareringen visserligen till barns mobilitet men den skapar också många passager och mörka ytor utan uppsikt i området, vilka upplevs som otrygga av många av våra informanter. Denna upplevelse tycks vara särskilt markant bland de som inte bor i Hallonbergen men den utmärker sig också från barnen vi pratat med, som undviker vissa platser på grund av bristen på uppsikt. Men även det välbesökt centrumområdet upplevs ofta som otryggt bland barn på grund av vissa personer och gäng som vistas där och de tidigare noterade händelserna i området. Som noterats är dock en mycket viktig tillgång i sammanhanget områdets lokala prägel och goda sammanhållning vilket stärker upplevelsen av trygghet.

Trafiksepareringen är ju faktiskt jättebra för barnens rörelse. Men det skapar också många mörka platser – garage och gångtunnlar – som lockar till sig problem.
– Lärare

Planens konsekvenser och rekommendationer

I relation till temat vardagsliv har planen också goda förutsättningar att förbättra Hallonbergen. Som noterat är en upprustning av centrum mycket efterfrågat av invånare och verksamma i området. Samtidigt vill vi återigen uppmärksamma *vikten av att bevara centrumets starkaste tillgång: de existerande näringsidkarna och verksamheterna*. Detta kan göras genom att ge dem reella ekonomiska förutsättningar att stanna kvar och att utveckla sina verksamheter. Men det är också av godo om *upprustningen och fortsatta driften sker i samarbete med verksamheterna*, exempelvis via den nybildade föreningen. Investeringarna bör också inriktas på att *behålla centrumets lokala prägel för att behålla närboende kunder och samtidigt uppmuntra verksamheter som skiljer sig tillräckligt mycket från närliggande handelscentrum att centrumet inte behöver konkurrera med dem*. Sådan mer experimenterande verksamhet kan exempelvis uppmuntras genom att inte ålägga näringsidkarna för krävande kontrakt. En viktig rekommendation i sammanhanget är att *parkeringsgaragen utformas mer attraktivt och tillgängligt för att kompensera den förlust i kundflöden som exploateringen av parkeringsplatsen på torget medför*. Likaså kan *centrumets attraktivitet öka genom att göra det mer orienterbart för besökare, inklusive icke-svensktalande*.

En stor tillgång är också Hallonbergens stora grönytor och trädbevuxna slänter, speciellt för barn som erbjuder spännande miljöer för lekande och lärande. I nuvarande planförslag tas delar av slänterna med höga naturvärden i anspråk,¹² vilket kan upplevas som problematiskt för lokalinvanare. Vi rekommenderar således att *denna förlust kompenseras någon annanstans*, till exempel genom att de nya torgen utanför centrumbyggnaden som upplevs som kal och hård idag görs mer grön. Det framgår inte i planen huruvida nya lekplatser tillkommer. Men givet den upplevda bristen på bra lekplatser rekommenderar vi att det *tillkommer fler och bättre lekplatser specificerade för ändamålet i planområdet*, gärna som en del av en dialogprocess med barn och föräldrar.

Än mer problematiskt är att delar av Kulturamas skolgård tas i anspråk i nuvarande planförslag. Barn tillbringar en stor del av sin vakna tid på skolgården och studier visar att dess utformning och storlek har stor inverkan på barns utveckling och hälsa.¹³ Vår rekommendation är därför att *skolgården inte tas i anspråk eller att skolan kompenseras genom att skolgården utökas på annat håll*.

Planförslagets fokus på att skapa bättre samband mellan andra stadsdelar är också en positiv utveckling för Hallonbergen då det idag finns många trafikbarriärer som försvårar rörligheten för barn i området. Som noterats är det *framför allt viktigt att sambandet mellan Hallonbergen och Ör stärks för att göra det enklare för barnen som vardagligen korsar komplexa trafikmiljöer för att ta sig till och från Örskolan*. Här kan även örborna gynnas av bättre och mer trafiksäkra samband då många därifrån ofta rör sig till och från centrum.

Planförslaget kan också generera känsla av trygghet genom ny bostadsbebyggelse och bättre mötesplatser. Upprustningen av centrum kan också innebära att platsen inte annekteras av gäng genom att göra det mer attraktivt för fler människor att vistas i området. Här är det dock viktigt att driften och underhållet av centrumet fortsätter även på lång sikt, så att området inte tillåts förfalla, samt att jobba med andra trygghetssäkrande åtgärder, som belysning. Den viktigaste tillgången i sammanhanget är dock Hallonbergens lokala sammanhållning. *Här är det viktigt att planen som helhet inte luckrar upp denna tillgång utan i stället verkar för att förstärka den*, exempelvis genom att initiera och stödja olika dialogprocesser och medborgarinitiativ under och efter planens utveckling.¹⁴

Sammanfattningsvis är vår bedömning utvecklingsarbetet med Hallonbergen kan bidra till ett bättre vardagsliv för befintliga och blivande hallonbergsbor. Men vi rekommenderar också att följande åtgärder görs för att förbättra vardagslivet ytterligare: stärka existerande verksamheter och näringsidkare i centrumområdet; planlägg för fler lekplatser, kompensera förlusten av naturvärden genom att utveckla dem på andra ställen; ta inte skolgården i anspråk alternativt kompensera skolan med större skolgård; skapa bättre och mer trafiksäkra samband mellan Hallonbergen och Ör; stärk tryggheten genom fortsatta investeringar i centrumområdet och fortsatta dialoger med lokalinvanare och verksamma.

¹² Sundbybergs stad, *Hallonbergen Kvalitetsprogram* (Sundbybergs stad, 2016), s. 14-15.

¹³ Göteborgs stad, *BKA Barnkonsekvensanalys: Barn och unga i fokus 1.2* (Göteborgs stad, 2017), s. 39.

¹⁴ Se exempelvis Tyresö kommuns satsning *Ett tryggare Granäningsringen* där fastighetsförvaltare, föreningar, polis, näringsliv och de boende samverkar för att öka tryggheten i kommunens miljonprogramsområde; <https://www.tyreso.se/organisation--styrning/trygghet-och-sakerhet/ett-tryggare-granangsringen.html>

4. SLUTSATSER OCH REKOMMENDATIONER

Nedan beskrivs de huvudsakliga konsekvenserna och riskerna av planförslaget i relation till analysens fyra bärande teman. Detta följs av våra huvudsakliga rekommendationer, först i relation till planförslaget och dess implementering och sedan i relation till senare skeden.

Huvudsakliga konsekvenser av planen

I relation till temat *identitet* är förslaget att förstärka och komplettera de kvaliteter som redan finns i Hallonbergen en mycket bra utgångspunkt. En allmän upprustning av centrum har varit en efterlängtd åtgärd bland boende och verksamma. Satsningen kan minska uppfattningen att stadsdelen är bortglömd och nedprioriterad och påverka självbilden positivt genom att visa att andra ser samma potential och styrkor som de boende och verksamma tillskriver centrumet. Samtidigt finns det också en risk att områdets lokala prägel går förlorad i samband med upprustningen, speciellt om de befintliga näringsidkarna inte ges förutsättningar att stanna kvar. Bostadsbebyggelsen i förslaget är huvudsakligen en förtätning av existerande bebyggelse vilket innebär att mycket av områdets värden som uppskattas av boende och besökare bibehålls. Samtidigt framgår inte hur vissa delar av förslaget bidrar till att komplettera och knyta ihop den äldre och den yngre bebyggelsen av Hallonbergen utan att vissa identitetsmässiga kvaliteter riskerar att tas skada.

I relation till temat *sammanhållning* är vår bedömning att förslaget skapar relativt bra förutsättningar. Det sociala stråket har möjlighet att skapa bättre kopplingar i och mellan stadsdelen. Den nya bostadsbebyggelsen kan också tillföra värden i relation till sammanhållning genom att bidra med fler boendeformer för stadens invånare och göra Hallonbergen mer beblandad. Det är dock sannolikt att prisnivåerna gör bostäderna svåråtkomliga för den befintliga befolkningen, vilket skapar risker i relation till gentrifieringsprocesser, ökade hyror, renovräkningar, och allmän bortträngning av lokalinvanare. Under detta tema framgår också att stadsdelen har ett stort behov av en egen kommunal grundskola, vilket förslaget inte planlägger för. Vår bedömning är också att det politiska beslutet att flytta ut de uppskattade och välbesökta kultur- och fritidsverksamheterna från centrumbyggnaden sannolikt är negativt för både centrumet och verksamheterna.

I relation till temat *samspel* är bedömningen att planen till viss del kan svara de motsättningar som existerar mellan otrygga respektive frigörande ytor i Hallonbergens byggda miljö. Eftersom stadsdelens "svaga" stadsstrukturer skapar en del mörka och oanvända ytor kan den tillkomna bebyggelsen skapa förutsättningar för bättre socialt samspel på vissa platser. Planförslagets utveckling och förlängning av Hallonbergsplan till ett utomhustorg bedöms också som mycket positiv för området då det idag finns ett stort behov av icke-privatiserade offentliga platser. Gestaltningen och utformningen blir dock viktig för att göra platserna levande, och risken med de höga byggnaderna är att de motverkar detta på grund av vind och brist på ljus.

Vår bedömning är också att planförslaget har stora möjligheter bidra till ett bättre *vardagsliv* för befintliga och blivande hallonbergsbor. Upprustningen av centrum och dess utsidor är, som noterat, en mycket eftertraktad åtgärd som kan öka områdets attraktivitet, skapa mer flöden, och bidra till ökad trygghet i området. Samtidigt innebär förslaget att grönområden med höga

naturvärden tas i anspråk vilket kan upplevas som problematiskt för boende och besökare. Än mer problematiskt är förslaget att ta delar av Kulturamas skolgård i anspråk, givet hur viktigt tillgången på bra utemiljöer är för barns utveckling och hälsa.

Rekommendationer för planförslaget och dess implementering

- Se över möjligheten att tydliggöra hur den nya bebyggelsen kompletterar områdets befintliga värden.
- Uppmuntra barns rörelse mellan de nya bostadsgårdarna, exempelvis med genomsläpplig portik och/eller genom att utveckla olika kvaliteter och "teman" för de olika gårdarna som uppmuntrar till flexibel lek.
- Ta inte Kulturamas skolgård i anspråk alternativt kompensera skolan med genom att skolgården utökas på annat håll.
- Säkerställ att förlusten av naturvärden till följd av den nya bebyggelsen kompenseras, exempelvis genom att de nya torgen utanför centrumbyggnaden görs mer grön.
- Utforma utomhustorgen med ett fokus på att skapa bra mikroklimat. Genomför också vindstudier som bland annat utreder hur torgen påverkas av de nya byggnadernas höjder.
- Utveckla fler och bättre lekplatser specificerade för ändamålet i planområdet, gärna som en del av en dialogprocess med barn och föräldrar.
- Bevara centrumets största tillgång genom att säkerställa att befintliga näringsidkare och verksamheter ges reella och ekonomiska förutsättningar att vara kvar i centrumområdet.
- Utveckla centrumets lokala prägel och uppmuntra verksamheter som skiljer sig tillräckligt mycket från närliggande handelscentrum att centrumet inte behöver konkurrera med dem, exempelvis genom att inte ålägga näringsidkarna för krävande kontrakt.
- Öka centrumets attraktivitet genom att göra det mer orienterbart för besökare, inklusive icke-svensktalande.
- Upprusta centrumbyggnaden genom investeringar i konst och utsmyckning, förslagsvis genom att se över möjligheten att kompensera för de omtyckta bronshästarna till inomhustorget som uppnått ett starkt symboliskt status för boende och besökare.
- Ta vara på centrumområdets kulturtäthet genom att utveckla ett slags "kulturkluster", exempelvis genom att öppna fler kultur- och föreningsverksamheter som kan samarbeta med varandra, så som lokalbokningscenter och/eller medborgarkontor.
- Arbeta för att delar av det nya bostadsbeståndet består av prisrimliga bostäder riktad mot lokalinvånarna, exempelvis genom att använda så kallad "omvänd presumtionshyra".

- Utred möjligheten att lokalisera en ny kommunal grundskola riktad mot befintliga och blivande hallonbergsbor, gärna inom Kulturamas befintliga fastighet för att stärka skolans koppling till närområdet.
- Förankra planförslaget bättre hos lokalinvånarna genom att se över hur förslaget kan utvecklas i relation till det omfattande dialogprojektet PARK LEK.
- Tillåt att vissa dimensioner av planen hålls öppna för att skapa utrymme för invånarinflytande och dialog under planprocessen och dess implementering.
- Förbättra information och stöd för invånare och näringsidkare under Hallonbergens utveckling, exempelvis genom att understödja olika medborgarinitiativ och genom att bredare samarbete med näringsidkarnas nystartade ekonomiska förening.
- Arbete med olika trygghetssäkrande åtgärder kring garage och centrumområdet, exempelvis med belysning.

Rekommendationer för senare skeden

- Stärk trafiksäkerheten och stråken mellan Hallonbergen och Ör där barn vardagligen korsar komplexa trafikmiljöer för att ta sig till och från sin skola.
- För att också säkerställa en levande och trygg stadsdel efter byggperioden rekommenderas att kommunen och fastighetsförvaltare fortsätter att initiera och stödja olika dialoger och medborgarinitiativ.
- Anpassa nya och befintliga utomhustorg och idrottsplatser för "semistrukturerade" och ledarledda aktiviteter för att tillgodose flickor och unga kvinnors behov av mötesplatser.
- Tillåt de befintliga kultur- och fritidsverksamheterna att stanna i centrumbyggnaden även på lång sikt. En omlokalisering utanför centrumbyggnaden skulle med mycket stor sannolikhet minska både verksamheternas och centrumets attraktivitet, och samtidigt skada befintliga synergier mellan verksamheterna.